

KOOPERATÍVNY NATURALIZMUS

MARTIN NUHLÍČEK, Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra filozofie a dejín filozofie, Bratislava, SR

NUHLÍČEK, M.: Cooperative Naturalism
FILOZOFIA, 76, 2021, No 9, pp. 647 – 660

The paper deals with the cooperative model of epistemological naturalism, which, while promoting strong influence of empirical information on epistemological considerations, rejects Quinean radical reduction of epistemic relations to non-epistemic ones, e.g., causal-nomological relations. The character of this kind of naturalism is illustrated by the example of A. Goldman's epistemics. This conception consists of two intertwined elements: a priori performed conceptual analysis of epistemic concepts, supplemented by empirical studies of human cognition. First, the dynamics between the a priori and the empirical respective parts of this conception is explained, and, second, three important epistemological issues are discussed from its point of view: the problem of starting points of inquiry, the problem of intuitions, and the problem of normativity.

Keywords: A. I. Goldman – Naturalized Epistemology – Normativity – Reliabilism – W. V. O. Quine

Epistemológia po Quinovi

Publikovanie Quinovho projektu naturalizovanej epistemológie v roku 1969 (Quine 2006) vyvolalo oprávnený rozruch vo filozofických kruhoch. Zatiaľ čo mnohí s Quinom súhlasili, že výsledky tradičnej epistemológie založenej Descartom sa nedali hodnotiť ako osobitne úspešné, výraznejšia kontroverzia nastala v prípade Quinovho vlastného riešenia. Tradičná karteziánska epistemológia je centrovaná okolo troch základných otázok:

1. Čo je poznanie?
2. Ako je možné poznanie?
3. Čo máme robiť, aby sme dosiahli poznanie?

Descartes odpovedal na tieto tri otázky takto: Poznanie je nepochybné presvedčenie, ktoré je fundacionalisticky zdôvodnené. Možnosť takéhoto poznania bola demonštrovaná v reakcii na skeptické pochybnosti. Poznanie dosiahneme tak, že

suspendujeme všetky naše presvedčenia a späťne budeme akceptovať len tie, ktoré splnia prísne kritériá nepochybnosti.¹

Najvýraznejšiu ťažkosť karteziánskeho projektu tvorí fakt, že ak hľadáme nepochybné poznanie, ktoré by dokázalo odolať skeptickým hypotézam, tak takýmto požiadavkám zdanlivo vyhovujú len vnútorné mentálne stavy subjektu, z ktorých však nemožno s istotou odvodiť poznanie vonkajšieho zmyslového sveta. Quine na základe toho usudzuje, že tradičná epistemológia predstavuje bezvýchodiskové úsilie, ktoré treba odmietnuť: „Karteziánsky pokus nájsť istotu bol odvekou motiváciou epistemológie, z pojmového i teoretického hľadiska; dospelo sa ale k záveru, že sa týmto hľadaním len stráca čas“ (Quine 2006, 124). Namiesto neho ponúka svoju vlastnú víziu *naturalizovanej epistemológie*, ktorá sa zameriava na zisťovanie, akými spôsobmi ľudia na základe stimulácie zmyslových receptorov produkujú „teórie“, teda komplexné opisy sveta a jeho dejín. Ide o jasný posun od tradičných filozofických rozborov poznania smerom k vedeckému, empirickému skúmaniu procesov ľudského poznávania. Ako podotýka Kornblith, epistemológia dospela do štádia, keď filozofia už nemusí artikulovať základy pre vedu, ale veda ako korunný intelektuálny výkon ľudstva môže poskytnúť lepšiu bázu pre filozofovanie o poznaní (Kornblith 2007, 41). V súlade s tým Quine nepovažuje filozofické rekonštrukcie tvorby presvedčení za plodné a kladie otázku: „Prečo sa teda radšej jednoducho nepozrieť, ako taká konštrukcia v skutočnosti prebieha? Prečo sa neuchýliť k prostriedkom psychológie?“ (Quine 2006, 125).

Väčšina komentátorov čítala Quina ako návrh na úplné opustenie tradičnej filozofickej epistemológie a jej nahradenie empirickou psychológiou. Reakcie naň boli rôznorodé. Objavili sa aj výrazne odmietavé názory, podľa ktorých išlo o prílišné prekrútenie pôvodnej filozofickej disciplíny o poznaní. Niektorí dokonca tvrdili, že Quinov projekt síce môže byť zaujímavý, ale v skutočnosti nepatrí do epistemológie (napr. Bonjour 1994, Kim 1998). Naproti tomu množstvo ďalších autorov Quine jednoznačne oslovil, a hoci myšlienka úplného odvrhnutia tradičnej epistemológie sa nestretla so širokým súhlasom, jeho projekt definitívne pootvoril dvere výraznejšiemu prenikaniu empirických aspektov do filozofického uvažovania o poznaní. Práve takého prihliadanie na vedecké dáta a metódy pri skúmaní poznania dnes označujeme ako *epistemologický naturalizmus*. Nejde však o jednoliaty prúd, ale o značne diferencované pole, najmä čo sa týka miery pripúšťanej difúzie medzi filozofiou a empirickými

¹ Pre podrobnejšiu charakteristiku karteziánskej epistemológie prostredníctvom uvedených troch otázok pozri Kornblith (1999, 162 a n.).

vedami. Všetky naturalistické pozície však majú spoločné to, že presadzujú užšie prepojenie medzi filozofickými skúmaniami a empirickými prístupmi.²

Najvýznamnejšie dianie v epistemológii bezprostredne po vystúpení Quina predstavovala reorientácia na externalistické koncepcie zdôvodnenia. Epistemológia už od Descarta sa tradične zameriavala na otázku zdôvodnenia presvedčení, prostredníctvom ktorej sa pokúšala odhaliť, aké požiadavky musia naše presvedčenia spĺňať, aby boli epistemicke „dobré“, čiže racionálne, správne a pod. No zatiaľ čo karteziánsky prístup vychádzal z internalistického predpokladu, že zdôvodnenie je čosi, čo je v moci a dosahu poznávajúceho subjektu, a teda že sám subjekt uvádza dôvody pre svoje presvedčenia, tak externalizmus tento predpoklad mení. Externalisti sa snažia charakterizovať zdôvodnenie naturalisticky, teda s využitím „vedeckých“ konceptov, ako sú príčinnosť, zákonité spojenie, frekvenčná spoľahlivosť a ďalšie, pričom viac neprihliadajú na subjektivistické predstavy, napríklad pociťovanú istotu či doxastické dôvody, ktoré reportuje subjekt. Nastáva tak významná zmena: pod vplyvom naturalizmu je zdôvodňovanie chápané nie ako osobné poskytovanie dôvodov, ale ako „objektívne“ vyhodnocovanie funkcií kognitívneho aparátu človeka.³

Je však pozoruhodné, že niektorí externalisti, ktorí sa prihlásili ku quinovskému projektu naturalizácie epistemológie, sami celkom nesplnili kritériá, ktoré pre naturalizovanú epistemológiu požadoval Quine. Nová epistemológia sa podľa Quina mala budovať predovšetkým na výsledkoch empirickej psychológie, s vylúčením tradičných apriórnych filozofických metód, ktoré označoval za špekulatívne a nespoľahlivé. No viacerí autori sa súbežne s rozvíjaním epistemologického externalizmu v určitých aspektoch stále držali tradičných postupov karteziánskej epistemológie. Napríklad Goldman explicitne prezentuje svoju prácu ako tradičnú konceptuálnu analýzu, zároveň formovanú Quinovým naturalistickým projektom (Goldman 1986, 2 – 3). Ani ďalší autori, hoci deklarovali svoju afinitu k naturalizmu, sa celkom nevzdali apriórnych metód, respektíve pri svojich úvahách sa priveľmi neodvolávali na skutočné empirické zistenia psychológie. Za exemplárny príklad „rozpoltenosti“ medzi snahou zachovať prvky tradičnej apriórnej epistemológie a snahou zahrnúť do nej empirické výsledky kognitívnych vied, sa dá považovať práve Goldmanova kniha *Epistemology and Cognition* (Goldman 1986).

V rámci postquinovskej naturalistickej epistemológie tak môžeme rozlíšiť *radikálnych naturalistov*, ktorých cieľom je do bodky naplniť pôvodný Quinov program,

² Jedna zo živých diskusií v rámci súčasného naturalizmu sa týka vlastnej charakteristiky a členenia naturalizmu ako takého. Pozri napríklad Keil (2017).

³ Žiada sa poznamenať, že táto reorientácia, ktorá sa týka zdôvodnenia, nie je bez komplikácií. Polemický je napríklad dôsledok, že externalistické zdôvodnenie nemusí byť uvedomované subjektom, ktorý tak nemusí mať kontrolu nad epistemickým statusom svojich vlastných presvedčení. K naznačeným diskusiám pozri napríklad Nuhlíček (2013).

a dnes rozšírenejších *umiernených naturalistov*, ktorí síce zohľadňujú empirické informácie v podstatne väčšej miere ako predtým, no súčasne odmietajú úplne rezignovať na tradíciu filozofickej epistemológie. Kornblith tento rozdiel zachytáva pomocou takzvanej *nahradzujúcej tézy*, čiže fundamentálneho tvrdenia, že epistemologické otázky by mali byť nahradené psychologickými (Kornblith 1994, 3 – 4). Uvedenú nahradzujúcu tézu možno chápať v silnej verzii, ktorá zodpovedá radikálnemu naturalizmu, alebo v miernejšej, slabej verzii, pripúšťajúcej jej kombinovanie s prvkami tradičnej epistemológie (tamže, 7). Z pohľadu slabej verzie psychológia a epistemológia tvoria dve oddelené oblasti s odlišnými metodológiami, ktoré kladú síce rozdielne, no rovnako legitímne otázky. V ich odpovediach zástancovia tohto pohľadu predpokladajú konečnú konvergenciu, ktorú môžeme prirovnať k spoločnému dobytíu hory prostredníctvom ciest vedúcich z rozličných strán.⁴

Treba zdôrazniť, že umiernení naturalisti nevykonávajú len mechanickú kombináciu vybraných prvkov z jedného a druhého typu epistemológie, ale že akcentujú aj rozmer *pozitívnej spolupráce* medzi disciplínami. Prejavuje sa to v ich úsilí o využívanie výsledkov empirických disciplín pri riešení klasických epistemologických problémov alebo v ochote (aspoň čiastočne) vedecky formovať či transformovať epistemologickú metodológiu. Celkové „historické prekonanie“ tradičnej epistemológie a jej výlučné nahradenie vedou, ktoré presadzujú radikálni naturalisti, však odmietajú. Najväčší potenciál vidia v pokuse zobrať to „najlepšie“ z oboch prúdov a vytvoriť komplexnú epistemológiu, ktorá by vyhovovala súčasným možnostiam a nárokom skúmania ľudského poznania. Vzhľadom na to, že v centre pozornosti zástancov tohto prístupu stojí zámer elaborovať priestor pre kooperatívne postupy vedy a filozofie, tento druh naturalizmu budeme označovať ako *kooperatívny naturalizmus*. V ďalšom postupe rozpracujeme jeho hlavné črty na príklade vplyvnej Goldmanovej koncepcie.

Kooperatívny naturalizmus

Kooperatívny naturalizmus môžeme charakterizovať prostredníctvom dvoch hlavných znakov:

- a) odmietanie úplnej redukcie epistemických vzťahov na neepistemické vzťahy,
- b) silné ovplyvňovanie epistemologických úvah empirickými informáciami.

Quine požadoval zredukovať epistemologické skúmania na opisy kauzálnono-mologických vzťahov medzi vstupnou senzorickou evidenciou a výstupnou „teóriou“

⁴ Predpoklad konvergenzie medzi filozofickými a psychologickými výsledkami nie je samozrejmy. Kornblith ho označuje ako „ihriskový psychologizmus“ (angl. *ballpark psychologism*), keďže jedna aj druhá disciplína pôsobí na tom istom „ihrisku“, a tvrdí, že takéto východisko je najrozumnejšie, ak nechceme sklznúť do skepticizmu (Kornblith 1994, 10 – 11).

subjektu. Mnohí naturalisti sú však zdržanlivejší a takúto redukciiu pokladajú za príliš radikálnu. Otázku epistemických dôvodov, idúcich nad rámec čisto kauzálnych vzťahov medzi kognitívnymi vstupmi a výstupmi, ktoré by nám pomáhali rozhodnúť, aké presvedčenia sú racionálne, nepovažujú za nelegitímnu, hoci jej riešenia často tematizujú odlišne ako pôvodná karteziánska tradícia. Kooperatívni naturalisti zároveň vyzdvihujú význam dostupných empirických zistení a dôležitosť ich zohľadňovania pri teoretizovaní o poznaní. Slovom S. Haackovej: „[...] výsledky kognitívnych vied môžu byť relevantné a legitímne použiteľné pri riešení tradičných epistemologických problémov“ (Haack 1993, 118). Napríklad môžu odhaliť, že určité presvedčenia – napriek našim intuitívnym predpokladom – v skutočnosti nie sú poznaním, povedzme z dôvodu chybného spôsobu ich vzniku.

Najďalej v tomto smere zašiel Goldman so svojou koncepciou, ktorú označil ako *epistemiку* (angl. *epistemics*). V rámci tejto koncepcie (rozpracovanej najmä v práci Goldman 1986) predstavil dvojúrovňový model epistemologických skúmaní:

1. apriórne vykonávaná konceptuálna analýza epistemologických pojmov,
2. empiricky formované zisťovanie, ktoré presvedčenia vyhovujú daným pojmom.

Môžeme vidieť, že Goldman sa snaží vytvoriť priestor pre obidve „strany“ skúmania poznania. Z naturalistickej tradície preberá ideu, že efektívne skúmať ľudské poznanie nemožno bez pomoci empirických vied, ktoré majú nástroje na opísanie reálnych kognitívnych procesov tvorby presvedčení a posúdenie ich spoľahlivosti vzhľadom na fakty, o ktorých vypovedajú. No epistemológia sa podľa neho ešte nevyčerpáva quinovskou empirickou psychológiou. Chronickou ťažkosťou deskriptívnych prístupov je neschopnosť naplniť normatívne požiadavky epistemológie. Pomocou číreho opisovania kognitívnych procesov nie je dost dobre možné určiť, ako by malo byť definované poznanie, alebo akými normami by sme sa pri jeho nadobúdaní mali riadiť. Z deskripcie sa nedá odvodiť preskripcia – to je jadro známeho Humovho zákona, respektíve v súčasnosti rozšírenejšej *normatívnej námietky* proti naturalizovanej epistemológii.⁵

Goldman uvedenú ťažkosť rieši tak, že spomenuté otázky ponecháva v kompetencii tradičnej aprioristickej epistemológie, ktorá tvorí prvú časť jeho projektu epistemičky. Nazdáva sa, že tradičná epistemológia má lepšie prostriedky na riešenie konceptuálnych a normatívnych otázok, s ktorými naturalisti typicky zápasia. V rámci

⁵ Otázka epistemickej normativity patrí k najhorúcejším problémom súčasnej naturalistickej epistemológie. Nepriamo sa jej dotkli už vyššie spomínaní Bonjour (1994) a Kim (1998); tiež v tomto príspevku jej budeme venovať samostatnú sekciu.

jeho koncepcie tak existuje logická nadväznosť medzi jej dvoma časťami: tradičná epistemológia využívajúca „metodológiu z kresla“ má za úlohu formulovať kritériá poznania (a jeho hodnoty), kým empiricky formované skúmania majú identifikovať, ktoré naše presvedčenia reálne vyhovujú daným kritériám. Goldman kombinuje zdánlivo to „najlepšie“ z obidvoch tradícií do integrálneho celku, ktorého jednotlivé zložky nie sú redukovateľné jedna na druhú, ale každá svojím dielom prispieva k spoločnému cieľu porozumieť ľudskému poznaniu. Práve v tomto zmysle ide o kooperatívny model epistemológie.

Kľúč k hlbšiemu porozumeniu epistemike tvorí Goldmanov predpoklad, že epistemológiu chápe ako multidisciplinárne podujatie a nie len ako oblasť čistej, apriórnej filozofie. Tradičné prúdy v epistemológii nevytvárali priestor pre intervenciu empirických zistení. Ako Goldman upozorňuje, tradičná epistemológia sa chápala ako autonómna (vzhľadom na vedy), apriórna, riešiaci skeptické paradoxy, študujúca metodológiu vo formálnom zmysle a normatívna (pozri Goldman 1986, 1 – 2). V myšlienke prekonania tohto obrazu a v zámere, aby sa epistemológia otvorila voči empirickým informáciám, sa jasne ukazuje Goldmanov príklon k naturalizmu. Na druhej strane však Goldman nenavrhne úplnú redukciu epistemológie na empirické skúmania. Uvedomuje si, že v rámci tejto disciplíny figurujú určité otázky, na ktoré empirické skúmania nedávajú uspokojivé odpovede. Ide najmä o spomenutý normatívny aspekt epistemológie, ktorý sa nedá ľahko vyvodit' z čisto deskriptívnych údajov, alebo o problém, ako iba na základe deskripcie vysvetliť fakt, že epistemológia primárne sleduje objektivistický štandard pravdivého presvedčenia (pozri tamže, 2 – 3). Takéto otázky preto Goldman ponecháva v kompetencii tradičnej stránky jeho epistemologického projektu. Dalo by sa povedať, že Goldman síce víta možnosť formovať epistemologické skúmania pomocou bohatého materiálu empirických vied, ale to podľa neho ešte neznamená, že všetky aspekty epistemológie sa majú (a dajú) riešiť empirickými prostriedkami.

Slovom, Goldman zastáva *naturalistický* názor, že epistemológia „potrebuje pomoc od vedy“ (tamže, 3), ale zároveň preferuje *kooperatívny* model, podľa ktorého si riešenie epistemologických otázok vyžaduje tak apriórnu filozofiu, ako aj aplikáciu vedeckých výsledkov. K epistemológii treba pristupovať vedecky, no z toho ešte nevyplýva, že celá epistemológia je súčasťou vedy: „Aj keď sú epistemológia a prírodná veda navzájom relevantné a nadväzujú na seba, jedna nie je úplne obsiahnutá v druhej“ (tamže, 72).

Goldman sa teda od Quina odlišuje menej radikálnou verziou naturalizmu, v ktorej zohrávajú úlohu aj prvky tradičnej epistemológie. No netreba si to vysvetľovať tak, že by Goldman tieto prvky mechanicky preberal v ich historickej podobe. Aj na úrovni konceptuálnej analýzy prekračuje pôvodné karteziánske východiská

a prichádza s inovatívnou koncepciou poznania a zdôvodnenia presvedčení. Svoju pozornosť centruje na procesy tvorby presvedčení, keďže práve tieto procesy determinujú epistemický status, ktorý presvedčenia nakoniec nadobúdajú. Zatiaľ čo karteziánska epistemológia sa pri tvorbe presvedčení pozerala na argumenty a odvodenia, ktoré podrobovala logickej analýze, Goldman v tejto súvislosti pripisuje význam hlavne psychologickým procesom. Zdôvodnenie presvedčení chápe ako funkciu spoľahlivosti psychologických procesov, ktoré stoja za ich vznikom. Ak je proces spoľahlivý, čiže prevažne produkujúci pravdivé presvedčenia, tak akékoľvek presvedčenia, ktoré sú jeho výsledkom, môžu byť označené za zdôvodnené. Zdôvodnenie určitého presvedčenia teda závisí od toho, ktorým kognitívnym procesom bolo vytvorené (pomocou zraku, pamäti, usudzovania a pod.) a od zistenia spoľahlivosti daného procesu u konkrétného človeka. Pokiaľ sú takéto presvedčenia navyše skutočne pravdivé, tak predstavujú poznanie. To sú hlavné črty *reliabilizmu*, Goldmanovej vplyvnej teórie, ktorej základy položil v práci (Goldman 1979).

Napriek tomu, že reliabilizmus je spätý s empirickým skúmaním psychologických procesov, treba mať na pamäti, že sama idea reliabilizmu je výsledkom prvej, konceptuálnej časti Goldmanovej epistemológie. Ide totiž o koncepciu, ktorá nebola sformulovaná na základe empirických údajov, ale Goldman ju prezentuje ako neempirickú analýzu pojmov poznania a zdôvodnenia. Zároveň však vidíme, že táto analýza je postavená tak, aby takpovediac otvárala dvere empirickým kognitívnym vedám. V téze, že teória poznania má byť artikulovaná tak, aby relevantne pripúšťala aj empiricky formované odpovede, sa opäť preukazuje Goldmanov príklon k naturalizmu. Aby zabezpečil, že jeho analýza poznania bude vyhovovať uvedenej téze, tak trvá na tom, že analýzu treba sformulovať v neepistemických termínoch, ako sú pravdivosť, príčinnosť či pravdepodobnosť (tamže, 1 – 2). Práve použitie tohto druhu termínov umožňuje empirickým kognitívnym vedám, ktorých zistenia sú zvyčajne formulované v takýchto pojmoch, vstúpiť do epistemológie.

Konceptuálna analýza poznania a zdôvodnenia však stále tvorí len prípravnú časť celého Goldmanovho epistemologického projektu. Jej cieľom je identifikovať základné epistemické pojmy a artikulovať kritériá ich evaluácie. Potom na scénu vstupujú empirické vedy, aby pomohli určiť, ktoré existujúce procesy tvorby presvedčení spĺňajú stanovené kritériá. Napríklad spoľahlivosť toho istého kognitívneho procesu (dajme tomu, zraku) sa môže líšiť od človeka k človeku a je úlohou empirického skúmania zistiť skutočné úrovne jeho spoľahlivosti u rôznych ľudí. Slovom, na to, aby epistemológia dokázala poskytnúť komplexný obraz ľudského poznávania, musí (okrem filozofovania o poznaní) skúmať aj reálnu ľudskú kognitívnu výbavu a prax (pozri Goldman 1986, 4). Presne to je obsahom druhej časti Goldmanovho epistemologického projektu, v ktorej chce vykonávať empirické skúmanie kognitívnych

procesov podľa kritérií predchádzajúcej konceptuálnej analýzy. Náčrtu konkrétneho empirického skúmania jednotlivých kognitívnych schopností a dispozícií venuje celú druhú polovicu spomínanej knihy *Epistemology and Cognition*.

Môžeme teda konštatovať, že Goldman neponúka „len“ novú epistemologickú koncepciu zdôvodnenia a poznania, ale že robí určité posuny už na úrovni metaepistemologických východísk. Tradičná epistemológia vykonáva evaluáciu výrokov o poznaní a identifikuje podmienky, za ktorých môžeme naše presvedčenia chápať ako poznanie. U Goldmana sa však primárny predmet evaluácie mení z výrokov o poznaní na psychologické procesy formovania presvedčení. Zameranie epistemickej evaluácie sa tak presúva zo samotných výrokov na psychológiu, respektíve kognitívne mechanizmy ich nositeľov. V dôsledku toho nadobúdajú kognitívne vedy vrátane empirickej psychológie významnú úlohu pri skúmaní procesov tvorby poznania. Psychológia však nemá celkom nahradiť epistemológiu (ako u Quina); najmä určovanie objektov a spôsobov evaluácie zostáva v kompetencii filozofickej časti epistemológie. Tieto predpoklady potom podmieňujú aj Goldmanovu voľbu konkrétnych epistemologických koncepcií, ako je už spomenutý reliabilizmus.

Keď sa vrátíme k trom základným otázkam položeným v úvode tohto článku, na ktoré odpovedá epistemológia, tak v odpovediach, ktoré na ne dáva Goldmanov reliabilizmus, môžeme jasne pozorovať niektoré kľúčové črty kooperatívneho naturalizmu:

1. Čo je poznanie? – Poznanie je spoľahlivo utvorené pravdivé presvedčenie. Toto vymedzenie je výsledkom konceptuálnej, neempirickej časti epistemologického projektu.

2. Ako je možné poznanie? – Pre odpoveď na túto otázku treba zapojiť zistenia z psychológie, biológie a ďalších špeciálnych vied, aby sme odhalili, akými konkrétnymi spôsobmi je naša kognitívna výbava napojená na okolité prostredie v rozličných situáciách.

3. Čo máme robiť, aby sme dosiahli poznanie? – Výsledky empirických skúmaní nám následne môžu pomôcť aj pri stanovení návodov na správne poznávanie.⁶

Goldmanov projekt sa pochopiteľne nevyčerpáva len reliabilizmom. V neskorších prácach obracia svoju pozornosť napríklad na „ľudovú epistemológiu“ (angl.

⁶ Je namieste Audiho poznámka, že tradičná epistemológia, na rozdiel napríklad od etiky, primárne nemala za cieľ poskytovať praktické návody na správne poznávanie v konkrétnych situáciách. To sa môže zmeniť práve s naturalizáciou epistemológie, keď zodpovednosť za tvorbu takýchto návodov namiesto filozofov preberú experti v jednotlivých oblastiach poznávania (pozri Audi 2013, 129 – 130).

epistemic folkways), teda na spôsoby chápania epistemologických pojmov, ktoré sú rozšírené medzi bežnými ľuďmi. Popis týchto spôsobov považuje za dôležité východisko filozofickej práce: pripúšťa, že niektoré časti ľudovej epistemológie bude možno treba modifikovať alebo reformovať, ale podstatné je s nimi zachovať kontinuitu, aby sme neprestali hovoriť o tom istom poznaní, aké sa vyskytuje v bežnom chápaní ľudí. Úloha vypracovať deskripciu ľudových konceptov však bude opäť závisieť od empirickej práce na poli kognitívnych vied, psychológie a lingvistiky (pozri Goldman 1994, 292).

Problémy a odpovede

Nakoniec si priblížime tri dôležité problémy, ktoré sa spájajú s kooperatívnym naturalizmom, ako aj možnosti, ktoré má na ich zodpovedanie.

1. *Problém štartovacích bodov*

Rôzne epistemologické koncepcie narážajú na otázku, z akých pozícií by sa malo začať skúmať poznanie. Jednou možnosťou je začať „na zelenej lúke“ budovaním pevných kritérií pojmu poznania, podobne ako Descartes; inou je zase odraziť sa od jeho bežného, ľudového chápania (hoci možno skresleného a nedokonalého). Ktorú možnosť uprednostňujú naturalisti? Vzhľadom na previazanosť ich prístupu s vedeckými zisteniami zdanlivo väčší potenciál ponúka druhá možnosť, teda začať skúmanie opismi ľudového chápania príslušných termínov. Pri tomto postupe možno využiť celú paletu empirických metód na zistenie, aké pojmy ľudia uplatňujú v akých situáciách a podľa akých kritérií. A skutočne, ako bolo naznačené v poslednom odseku predchádzajúcej časti, jedným z Goldmanových predmetov záujmu je opis „ľudovej epistemológie“, ktorý z naturalistického hľadiska tvorí jedinú relevantnú východiskovú pozíciu pre ďalšie, presnejšie skúmanie poznania, ak nechceme upadnúť do filozofických špekulácií.⁷

Môžeme tu sledovať zaujímavú dynamiku medzi uplatňovaním apriórnej a empirickej zložky Goldmanovho prístupu. Na začiatku stojí osvetlenie ľudovej epistemológie prevažne s pomocou empirických disciplín. Druhou úlohou epistemológie je následne formulovať adekvátnejšie alebo systematickejšie súbory epistemických noriem, ktoré prekračujú a vylepšujú ľudový repertoár. Na to je opäť potrebná asistancia kognitívnych vied, najmä kvôli detailnejšiemu opisu psychologických kognitívnych mechanizmov. Obidve úlohy epistemológie sú teda výrazne formované empirickými výsledkami (pozri Goldman 1994, 292 – 293). No sama empirická zložka nestačí na

⁷ Goldman sa tým implicitne prihlasuje k metodológii *partikularizmu*, ktorú definoval Chisholm v práci (1973) ako postup od informácií o rozsahu existujúceho poznania k formulovaniu kritérií poznania, a kontrastoval ho s *metodizmom*, ktorý obsahuje opačný postup, charakteristický pre tradičnú karteziánsku epistemológiu.

vybudovanie celej epistemológie. Môžeme sa totiž pýtať, odkiaľ sa berú kritériá, na základe ktorých epistemológia prekračuje laické evaluácie a odporúča nejaké iné, precizovanejšie normy a procesy. Podľa čoho epistemológia posudzuje, že nejaký proces je „lepší“ ako iný? V tejto otázke zdanlivo platí hierarchia apriórnej zložky epistemológie nad jej empirickou časťou. Na počiatku epistemologického skúmania stoja určité predpoklady a vymedzenia, ktoré sú získané tradičnými filozofickými prostriedkami – zapojením klasifikačných intuícií, testovaním v rámci myšlienkových príkladov a pod. Až potom nastupujú empirické disciplíny, ktoré na úrovni skúsenostných faktov sledujú parametre dané apriórnou epistemológiou.

2. *Problém intuícií*

Spomenuli sme, že v apriórnej časti svojej epistemológie sa Goldman opiera okrem iného aj o klasifikačné epistemické intuície. Ich úloha tkvie v rozhodovaní, či určitý subjekt v nejakej konkrétnej situácii spĺňa alebo nespĺňa podmienky na to, aby mal poznanie. Deje sa to len prostredníctvom zamyslenia nad daným príkladom a sledovania, čo naň hovorí náš „vnútorný hlas“. Tento prvok si však zasluhuje osobitú pozornosť, pretože intuície sú vo filozofii často diskutované nie práve v pozitívnom svetle. Je to dané ich ťažkou uchopiteľnosťou a azda ešte ťažšou explikáciou ich epistemického statusu. Niektorí autori dokonca odmietajú existenciu intuícií ako takú a snažia sa tento termín eliminovať z filozofického jazyka. No aj tí, ktorí intuície pripúšťajú, neraz pochybujú, či vôbec ide o epistemologicky relevantné prvky, a nie len o arbitrárne psychologické dojmy.⁸ Takže ak Goldman zaraďuje intuície do repertoára apriórnej stránky epistemológie, potrebuje ich postulovať takým spôsobom, ktorý bude epistemicky dostatočne dôveryhodný.

Goldman si uvedomuje hrozbu subjektívneho relativizmu intuícií, preto sa snaží ich výsledky objektivizovať. Robí to naviazaním intuícií na *pojmovú kompetenciu* ľudí, hovorcov jazyka – presnejšie, intuície chápe ako prejavy pojmovej kompetencie ľudí (pozri Goldman, Pust 1998). Teda keď konzultujeme naše intuície o tom, či určitý subjekt v nejakej situácii má alebo nemá poznanie, tak v skutočnosti skúmame, či daný prípad zapadá do hraníc nášho pojmu poznania alebo nie. A keďže správne ovládanie pojmov jazyka je čosi, čo je spoločensky zdieľané a kontrolované, nevzniká riziko číreho subjektivismu intuícií. Goldman navyše v jednej z neskorších prác prichádza s pozoruhodnou myšlienkou, že uvedené používanie intuícií by sa mohlo vnímať ako *aposteriórna* aktivita. Ak v rámci nejakého myšlienkového príkladu pomocou intuícií posudzujeme, či daný subjekt má alebo nemá poznanie, tak podľa

⁸ Exemplárny príklad argumentácie zameranej proti používaniu intuícií ako filozofickej evidencie predstavuje Cappelenova kniha (2012). Prehľad rozličných chápaní intuícií vo filozofii, ako aj problémov s nimi spojených, ponúka tiež práca Greif, Nuhlíček (2017).

Goldmana to môžeme chápať ako aplikovanie experimentálnej, protovedeckej metódy, zacielenej na objavovanie faktov o našich epistemických pojmoch (Goldman 2005, 408). Takto charakterizovaná aktivita konzultovania intuícií má bližšie k empirickým pozorovaniam ako k apriórnym produktom myslenia. Zároveň otvára dvere do tejto oblasti aj kognitívnym disciplinám, ktoré môžu skúmať povahu príslušných psychologických procesov, zodpovedných za intuitívne závery. Možnosť empirického formovania epistemologických prvkov sa tak objavuje aj na úrovni, ktorá sa tradične pokladala za doménu čistého, neempirického uvažovania.

3. *Problém normativity*

Vzťah deskriptívneho a normatívneho aspektu epistemológie tvorí jednu z najvýraznejších polemických tém v rámci diskusií o epistemologickom naturalizme. Takzvaná *normatívna námietka*, podľa ktorej sa z deskripcie nedá odvodiť preskripcia, respektíve normativita, sa v naturalistickej epistemológii manifestuje ako poukazovanie na normatívnu impotenciu čisto opisných, empirických prístupov k poznaniu. V skratke, veda síce dokáže opísať, ako prebieha naše poznanie, no nedokáže povedať, či je to „dobré“, teda či by poznanie tak malo prebiehať vzhľadom na racionálne štandardy. K tejto námietke sa naturalisticky orientovaní autori stavajú rôzne. Zatiaľ čo radikálni naturalisti môžu redukovať, prípadne celkom eliminovať normatívny význam epistemológie, umiernenější kooperatívni naturalisti rezervujú normatívne otázky pre filozofickú časť skúmaní poznania a empirickej časti ponechávajú skôr deskriptívne úlohy.⁹ To však zrejme neznamená, že tvorbu epistemických noriem a evaluácií chápu ako aktivitu vyhradenú pre klasickú apriórnu filozofiu, izolovane od naturalistických prienikov empirických momentov do epistemológie. Naopak, ako sme už uviedli, Goldman svoju epistemiku explicitne charakterizuje ako multidisciplinárne podujatie, v rámci ktorého dochádza k integrácii (a optimálne až k synergii) apriórnych a empirických prvkov. Ak teda Goldman zaraďuje tvorbu normatívnych záväzkov na neempirickú, „filozofickú“ stranu svojho projektu, musí tak robiť v úzkej súvislosti s jeho ostatnými časťami.

Normativita epistemológie v Goldmanovom chápaní vychádza z konceptuálnej úrovne epistemologických skúmaní. Fundamentálnou časťou jeho modelu je skúmanie významov rôznych epistemických termínov. To sa deje pomocou neempirických metód – pokusmi o zachytenie bežných konceptov poznania či zdôvodnenia a testovaním ich navrhovaných analýz zoči-voči epistemickým intuíciami. Empirické dáta

⁹ Na okraj poznamenávame, že existujú aj názorové pozície, podľa ktorých i sama deskriptívna empirická epistemológia môže mať normatívne dôsledky. S podobnou myšlienkou prišiel v neskoršom období sám Quine, keď rozpracoval koncepciu normativity ako „kognitívneho inžinierstva“ (pozri Quine 1986).

v tomto úsilí nehrajú nijakú významnú rolu. Goldman vysvetľuje, že na tejto úrovni (ešte) nejde o zistenie, či je daný koncept fakticky správny alebo adekvátny. Najprv treba odhaliť, čo daný koncept vlastne je; význam epistemických výrazov je fixovaný určitými predpokladmi, na ktorých správnosť sa zatiaľ nespýtujeme, ale chceme čo najlepšie opísať ich existujúce chápanie ako východisko pre ďalšie skúmania (pozri Goldman 1986, 107 – 108). Normativita epistemológie je podľa Goldmana ukrytá v uvedenej konceptuálnej analýze. Ako tvrdí, epistemické termíny sú samy osebe evaluatívne – napríklad povedať, že presvedčenie je zdôvodnené, znamená *ipso facto* povedať, že presvedčenie je v relevantnom zmysle epistemicky „dobré“ (tamže, 20). Normatívne záväzky tak identifikuje ako integrálnu súčasť významov vybraných epistemických termínov. Fakt, že takéto záväzky sú implicitne zahrnuté vo významoch uvažovaných termínov, sa dá odhaliť práve za pomoci sémantickej analýzy. V ďalšom kroku potom môžu nastúpiť empirické skúmania, na základe ktorých môže dôjsť k precizovaniu a úpravám vymedzenia rôznych epistemických pojmov. Napríklad spomínaný reliabilizmus ako presnejšia koncepcia zdôvodnenia bol motivovaný niektorými výsledkami kognitívnej psychológie. No bez ohľadu na to, ako konkrétne vymedzíme zdôvodnenie, zákonite bude vždy jeho súčasťou aj normatívny aspekt, lebo ten patrí k tomu, čo zdôvodnenie podľa Goldmana vôbec *znamená*.

Zakomponovať normativitu priamo do významu epistemických pojmov azda nie je jedinou možnosťou, ku ktorej môžu siahnuť kooperatívni naturalisti. No rozhodne je najfrekvencovanejšou alternatívou k obmedzovaniu normativity epistemológie zo strany radikálneho naturalizmu.¹⁰ Túto pozíciu neraz zastávajú aj kritici naturalizácie, ktorí poukazujú na to, že normatívne záväzky patria k podstate epistemických pojmov, prostredníctvom čoho kritizujú ich elimináciu v čisto empirických koncepciách. Goldmanov prístup sa takýmto polemikám vyhýba, pretože nenarúša predpoklad, že normativita je zahrnutá priamo v centrálnych pojmoch epistemológie. Zároveň, ako sme videli pri otázke intuícií, významy pojmov sú spoločensky fixované, vďaka čomu je normativita objektívnou črtou epistemického diskurzu. Navyše následná intervencia empirických zistení a výskumov môže prispieť k lepšiemu pochopeniu kognitívnych procesov, ktoré stoja za vznikom a uplatňovaním normatívnych záväzkov na poli poznania.

¹⁰ Napríklad Kornblith žiada hlbšie vysvetlenie normativity, ako len odkazovanie na to, že je akosi prítomná v samotných epistemických pojmoch. Goldmanovi vyčíta, že jeho prístup explikuje aktuálne normy poznávania, ale nehodnotí, ako „dobré“ sú tieto normy a či by nemohli existovať nejaké „lepšie“ (Kornblith 1993, 361 – 363). Na Goldmanovu obhajobu môžeme poznamenať, že ak Kornblith vlastne požaduje vysvetlenie, prečo majú naše pojmy tie významy, ktoré majú, tak zdanlivo prekračuje hranice epistemológie. Okrem toho Goldman netrvá na nemennosti ľudových významov epistemických termínov.

Multidisciplinárna dynamika Goldmanovho modelu epistemológie je teda obojsmerná: na jednej strane neempirická konceptuálna analýza odhaľuje ľudové chápanie relevantných pojmov, ktoré je neskôr spresňované a upravované na základe informácií z empirických vied. Na druhej strane kognitívne procesy zodpovedné za neempirickú časť epistemológie sa môžu samy stať predmetom skúmania pre psychologické a iné vedecké výskumy. Kooperatívny naturalizmus tým naplňa svoj program zbližovať epistemológiu a empirické vedy, otvárať sa empirickým informáciám pri formovaní epistemologických teórií, naturalizovať všade tam, kde je to prínosné, ale nepotláčať dôležité zložky epistemológie, na ktoré na naturalizácia (zatiaľ) nevzťahuje.

Literatúra

- AUDI, R. (2013): Knowledge, Justification, and the Normativity of Epistemology. *Res Philosophica*, 90 (2), 127 – 145. DOI: <https://doi.org/10.11612/resphil.2013.90.2.2>
- BONJOUR, L. (1994): Against Naturalized Epistemology. *Midwest Studies in Philosophy*, 19 (1), 283 – 300. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-4975.1994.tb00290.x>
- CAPPELEN, H. (2012): *Philosophy without Intuitions*. Oxford: Oxford University Press.
- GOLDMAN, A. I. (1979): What Is Justified Belief? In: Pappas, G. (ed.): *Justification and Knowledge*. Dordrecht: Reidel, 1 – 23.
- GOLDMAN, A. I. (1986): *Epistemology and Cognition*. Cambridge (MA); London: Harvard University Press.
- GOLDMAN, A. I. (1994): Epistemic Folkways and Scientific Epistemology. In: Kornblith, H. (ed.): *Naturalizing Epistemology. 2nd Edition*. Cambridge (MA): MIT Press, 291 – 315.
- GOLDMAN, A. I., PUST, J. (1998): Philosophical Theory and Intuitional Evidence. In: DePaul, M. – Ramsey, W. (eds.): *Rethinking Intuition. The Psychology of Intuition and Its Role in Philosophical Inquiry*. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 179 – 197.
- GOLDMAN, A. I. (2005): Kornblith's Naturalistic Epistemology. *Philosophy and Phenomenological Research*, 71 (2), 403 – 410. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1933-1592.2005.tb00457.x>
- GREIF, A., NUHLÍČEK, M. (2017): *Epistemické intuície*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- HAACK, S. (1993): *Evidence and Inquiry*. Oxford: Blackwell.
- CHISHOLM, R. M. (1973): *The Problem of the Criterion*. Milwaukee: Marquette University Press.
- KEIL, G. (2017): Naturalizmus a ľudská prirodzenosť. In: Szapuová, M., Nuhlíček, M. et al.: *Medzi vedou a morálkou: perspektívy naturalizmu*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 27 – 62.
- KIM, J. (1998): What Is Naturalized Epistemology? In: Tomberlin, J. E. (ed.): *Philosophical Perspectives* 2. Atascadero: Ridgeview Publishing, 381 – 406.
- KORNBLITH, H. (1993): Epistemic Normativity. *Synthese*, 94 (3), 357 – 376. DOI: <https://doi.org/10.1007/bf01064485>
- KORNBLITH, H. (1994): What Is Naturalistic Epistemology? In: Kornblith, H. (ed.): *Naturalizing Epistemology. 2nd Edition*. Cambridge, MA: MIT Press, 1 – 14.
- KORNBLITH, H. (1999): In Defense of a Naturalized Epistemology. In: Greco, J. – Sosa, E. (eds.): *The Blackwell Guide to Epistemology*. Malden: Blackwell, 158 – 169.
- KORNBLITH, H. (2007): The Naturalistic Project in Epistemology: Where Do We Go from Here? In: Mi, Ch. – Chen, R.-L. (eds.): *Naturalized Epistemology and Philosophy of Science*. Amsterdam; New York (NY): Rodopi, 39 – 59.

- NUHLÍČEK, M. (2013): Prečo externalistické kritériá zdôvodnenia principiálne zlyhávajú? *Organon F*, 20 (1), 37 – 49.
- QUINE, W. V. O. (1986): Reply to White. In: Hahn, L. – Schilpp P. (eds.): *The Philosophy of W. V. Quine*. La Salle: Open Court, 663 – 665.
- QUINE, W. V. O. (2006): Naturalizace epistemologie. In: Marvan, T. – Dostálová, L. (eds.): *Willard van Orman Quine. Vybrané články k ontologii a epistemologii*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 120 – 137.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0178.

Martin Nuhlíček
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a dejín filozofie
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: martin.nuhlicek@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7570-5318>